

DOROTA SIDOROWICZ-MULAK

Dział Starych Druków ZNiO

„KATALOG DRUKÓW XVI WIEKU
Z HISTORYCZNEJ KOLEKCJI OSSOLINEUM” –
PROJEKT REALIZOWANY
W RAMACH NARODOWEGO PROGRAMU
ROZWOJU HUMANISTYKI NA LATA 2014–2018*

Oddajemy do Państwa rąk zbiór tekstów, które są wynikiem pracy nad projektem finansowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, Moduł 1.2, na lata 2014–2018. Na projekt badawczy o numerze 0113/NPRH3/H12/82/2014 pod nazwą „Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum” złożyło się kilka zadań realizowanych równolegle, przede wszystkim w bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. W 2013 roku dyrektorzy współdziałających od 10 lat placówek, Adolf Juzwenko i Mirosław Romaniuk, zawarli porozumienie, którego celem było opracowanie naukowej kolekcji starych druków z historycznych i obecnych zasobów Ossolineum, rozdzielonych w wyniku II wojny światowej. Zrealizowanie tych założeń miało przynieść skutek w postaci scalenia tego zespołu w jednej bazie internetowej oraz w katalogu drukowanym.

Podział zbiorów rozpoczął się w 1944 roku za sprawą Niemców, uciekających przed zbliżającym się frontem radzieckim. Wywiezione ze Lwowa najcenniejsze stare druki, w liczbie około 1500 tomów, złożone zostały początkowo w Bibliotece Jagiellońskiej, a potem w zabytkowej stajni dworskiej w Zagrodnie koło Złotoryi. W 1946 i w 1947 roku, po powojennej zmianie granic, decyzją władz podziałowi poddano

* Praca przygotowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014–2018.

Paper prepared under the Ministry of Science and Higher Education's "National Programme for the Development of Humanities" for 2014–2018.

całą bibliotekę Ossolineum. W lipcu 1946 do Zakładu Narodowego, funkcjonującego już we Wrocławiu, przyjechały 32 464 woluminy starych druków, a w marcu 1947 – dodatkowe 7041 ksiąg¹. W latach powojennych wracały egzemplarze z Zagrodna, odnalezione w 1945 roku przez pracowników Bibliotek Narodowej i Jagiellońskiej oraz te zdeponowane – zapewne bez wiedzy władz – na Wawelu.

Szacuje się, że do stolicy Dolnego Śląska dotarło 42% starych druków przechowywanych we Lwowie. Zespół książek pochodzących z historycznej kolekcji Ossolineum był mniejszy niż ta orientacyjna liczba, w czasie wojny bowiem dołączono do tej kolekcji księgozbiór biblioteki fundacyjnej Wiktora Baworowskiego, część zasobów biblioteki Dzieduszyckich z Poturzycy oraz woluminy arcybiskupa ormiańskiego Józefa Teodorowicza. Pozostała we Lwowie grupa związana formalnie z kolekcją Zakładu tworzą książki zinwentaryzowane, które nie przeszły powojennej selekcji merytorycznej, oraz te jeszcze nieopracowane i z tego powodu niezinventaryzowane. Pieczęcie własnościowe Ossolineum nie nosiły także depozyty przynależne Zakładowi: Pawlikowskich z Medyki, Chrzanowskich z Moroczyna oraz Cieńskich z Okna, i dlatego większość z nich pozostała we Lwowie. Grant realizowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki miał na celu opracowanie najstarszego zasobu i nie obejmował swoim zakresem zespołów proveniencyjnych, przyłączonych przez władze radzieckie podczas II wojny światowej. Wyjątkiem jest grupa książek z biblioteki Dzieduszyckich, które zostały w latach czterdziestych XX wieku oznakowane ossolińską pieczęcią własnościową.

Główny cel projektu stanowiło wyodrębnienie szesnastowiecznych druków z historycznej kolekcji Ossolineum (zgrupowanej do 1945 r.) przechowywanych obecnie we Lwowie oraz we Wrocławiu, a następnie ich opracowanie. Identyfikacją druków o tej proveniencji zajmowały się odpowiednio Iryna Kachur i Mariola Kozak. Wszystkie odnalezione woluminy zostały opisane w specjalnie do tego celu utworzonej bazie internetowej, dzięki czemu dokonano wirtualnego scalenia kolekcji druków z tego stulecia. Opisy w bazie uwzględniają obecną lokalizację i sygnaturę każdego egzemplarza. Przeprowadzone w latach 2014–2016 kwerendy pozwoliły stwierdzić, że większość szesnastowiecznych książek z przedwojennego zasobu opatrzonego pieczęciami własnościowymi Ossolineum znajduje się obecnie w Zakładzie Narodowym we Wrocławiu, a większość zbiorów dawnej Biblioteki Pawlikowskich pozostała w Bibliotece im. Stefanyka.

Zespół druków przechowywanych we Wrocławiu opracowały Agnieszka Franczyk-Cegła, Małgorzata Minkowska i Grażyna Rolak. Egzemplarze lwowskie skatalogowała Kachur. Korektę przeprowadziła Dorota Sidorowicz-Mulak. Pod koniec 2017 roku drukiem ukaże się katalog obejmujący około 3200 pozycji, przygotowany na podstawie informacji zgromadzonych w bazie. Wyposażony będzie w kilka indeksów: drukarzy, nakładców i księgarzy w układzie według miejsca działalności, ilustracji według tematów przedstawień oraz adnotowanych prowe-

¹ O historii zbiorów w latach 1940–1946 zob. M. Matwijów, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003.

nienicji, a także w konkordancję sygnatur. Nie obejmie ponad 2,5 tysiąca egzemplarzy poloników z XVI wieku, które opracowane zostały w katalogu wydanym w 1965 roku przez Marię Bohonos². Teksty prezentujące dzieje kształtowania oraz dzielenia ossolińskiego zespołu druków z XVI wieku napiszą kierowniczkę jednostek obecnie przechowujących rozproszoną kolekcję: Sidorowicz-Mulak z Działu Starych Druków ZNiO oraz Olga Kolosowska z Działu Książki Rzadkiej, która koordynowała czynności prowadzone w Bibliotece im. Stefanyka we Lwowie. Osobą łączącą współdziałające instytucje była Wiktoria Malicka, Pełnomocnik ZNiO we Lwowie.

Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum zawierać będzie noty dotyczące egzemplarzy z pieczętką własnościową lub pieczętką i sygnaturą ossolińską, a także opisy ponad 300 druków z tego stulecia pochodzących z Biblioteki Pawlikowskich, znajdujących się obecnie w posiadaniu Biblioteki im. Stefanyka. Wydawnictwo to będzie nowatorskie pod względem opracowania proveniencji, o których informacje zaczerpnięte zostały nie tylko z kart starych druków, lecz także z materiałów źródłowych pochodzących z Archiwum ZNiO, przechowywanego w Działach Rękopisów we Wrocławiu i we Lwowie. Dzięki temu w ossolińskich katalogach zbiorów po raz pierwszy pojawią się wiadomości o książkach zakupionych, np. podczas aukcji po proboszczu bełzkim Józefie Kraińskim, od antykwaryusza ze znanej żydowskiej rodziny Iglów oraz od innych sprzedawców lub bibliofilów, którzy niekiedy obdarowywali Zakład starymi drukami, choć bywało też, że wchodził on w ich posiadanie na zasadach wymiany lub płacił gotówką za interesujące dzieła³.

Z przedwojennych sprawozdań zaczerpnięte zostały informacje o najbardziej hojnych darczyńcach, takich jak arcybiskup ormiański Grzegorz Szymonowicz, który w 1866 roku przekazał do biblioteki kilka tysięcy starych druków. Z archiwum zakładowego, wspomnianych sprawozdań oraz z *Pamiętnika darów obywatelskich dla księgozbioru narodowego 1827–1841* założonego przez Franciszka Siarczyńskiego, pierwszego dyrektora biblioteki we Lwowie, wydobyto wiadomości o mniejszych zespołach proveniencyjnych lub pojedynczych książkach przekazanych do kolekcji publicznej przez obywateli zamieszkujących tereny dawnej Rzeczypospolitej⁴. W toku pracy nie udało się wskazać wszystkich darczyńców lub

² *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI*, z materiałów rejestracyjnych zebranych zespołowo pod kier. K. Zatheya oprac. M. Bohonos, Wrocław 1965. W „Czasopiśmie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” w 2018 r. ma ukazać się tekst B. Bednarka charakteryzujący szesnastowieczne polonika. Planowany katalog znacznie poszerza wiedzę o zasobie druków o ossolińskiej proveniencji zgromadzonych w Bibliotece Stefanyka. Zob. R. S. Charabadot, R. M. Wiganckij, *Katalog paleotipow iz fondow Lwowskoj Naucznoy Biblioteki im. W. Stefanika AN USSR*, Kyjiw 1986.

³ D. Sidorowicz-Mulak, *Kolekcja starych druków Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i jej proveniencje*, [w:] *Książka dawna i jej właściciele. Zbiór studiów*, red. eadem, A. Franczyk-Cegła, w druku.

⁴ ZNiO, rps 1298/II: *Pamiętnik darów obywatelskich dla księgozbioru narodowego 1827–1841* oraz *Spis dawców książek do biblioteki narodowej im. Ossolińskich we Lwowie*; ZNiO, rps 1299/II: *Pamiętnik darów obywatelskich dla księgozbioru narodowego 1841–1848*.

antykwarjuszy współpracujących z biblioteką oraz bezpośredniego źródła wpływu dla każdego woluminu ujętego w katalogu. Wyniki badań ujawniły natomiast wybraną przez dyrekcję politykę gromadzenia, polegającą na pozyskiwaniu książek od ofiarodawców oraz na kupowaniu rzadkich i cennych egzemplarzy od stałej grupy dostawców.

W celu rozszerzenia danych biograficznych zawartych w hasłach zawierających związane opisy działalności właścicieli, przygotowywanych do indeksu proveniencji, przeprowadzono kwerendy w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu oraz w Archiwum Karmelitów w Krakowie na Piasku. W wyniku tych prac uzupełniono biogramy proboszczów, wikariuszy, kleryków, altarzystów i zakonników nienotowanych dotychczas w literaturze przedmiotu. Kwerend i korekt dokonano także podczas delegacji do Lwowa oraz wizyt przedstawicielki Biblioteki im. Stefanyka we Wrocławiu. Na potrzeby realizacji projektu zakupiono zagraniczne wydawnictwa naukowe niezbędne do opracowania bibliograficznego druków oraz opisów zabytkowych opraw. Wśród zgromadzonych materiałów pomocniczych znalazły się m.in. *Bibliographisches Handbuch der Barockliteratur* Gerharda Dünnhaupta (Stuttgart 1980–1981), *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit* Otto Mazala (Graz 1990), *Deutsche Bucheinbände der Renaissance um Jakob Krause Hofbuchbinder des Kurfürsten August I von Sachsen* Konrada von Rabenau (Brusel 1994), *The Arcadian Library. Bindings and Provenance* pod redakcją Giles'a Mandelbrote'a i Willema de Bruijna (London–Oxford 2014) oraz *Melanchthon-Bibliographie 1510–1560* Helmuta Clausa (Gütersloh 2014).

Kolejne zamierzenie zrealizowane podczas projektu polegało na wyodrębnieniu 5000 druków z XVII i XVIII wieku, należących do historycznej kolekcji Ossolineum, a przechowywanych obecnie w Bibliotece im. Stefanyka we Lwowie. Trzyosobowy zespół (Anna Borys, Olga Sidun i Oksana Zinko) przeszukiwał półki w magazynach Działu Książki Rzadkiej, a po odnalezieniu woluminu z ossolińską sygnaturą lub pieczętką wykonywał zdjęcia kart tytułowych oraz opraw i przysyłał je na wrocławski serwer. We Wrocławiu natomiast pracownice Działu Starych Druków – Franczyk-Cegła i Minkowska – zajmowały się sporządzaniem (na podstawie tychże fotografii) internetowego inwentarza druków z wymienionych stuleci.

Opisy zawarte w bazie inwentarzowej cechują się pierwszym stopniem szczegółowości: obejmują imię i nazwisko autora, skrócony tytuł dzieła oraz adres bibliograficzny (miejsce wydania, nazwisko wydawcy lub drukarza, jak również rok wydania książki). W inwentarzu zamieszczane są dwa zdjęcia odnośnego obiektu, karty tytułowej lub pierwszej karty tekstu (w przypadku defektu), a ponadto górnej okładziny woluminu. Wśród danych inwentarzowych znajdują się także informacje o dwóch sygnaturach: przedwojennej oraz obecnej. Zakończenie prac nad inwentarzem planowane jest na 2018 rok. Już dziś można stwierdzić, że znaczna część druków obcych XVII i XVIII stulecia z przedwojennych zasobów Zakładu nadal jest we Lwowie, a inwentarz, obejmujący tylko część tych zbiorów, potwierdza, że przyjęte po II wojnie światowej założenie o przekazaniu druków polskich lub z Polską związanych do Wrocławia zostało zrealizowane. Wśród osiemnasto-

wiecznych druków obcych przechowywanych we Lwowie na szczególne wyróżnienie zasługują dwa odszukane przez Kachur dzieła z supereklibrisami napisowymi Józefa Maksymiliana Ossolińskiego na oprawie⁵.

Podczas kwerend przeprowadzonych we Lwowie okazało się, że w niewielkim zespole tamtejszych inkunabułów znajduje się kilka woluminów z historycznej kolekcji Ossolineum, mających lwowskie sygnatury lub pochodzących z przedwojennych depozytów Pawlikowskich z Medyki i Chrzanowskich z Moroczyna. W niniejszym numerze czasopisma publikujemy katalog sporządzony przez Kachur, doświadczoną pracownicę naukową Działu Książki Rzadkiej Biblioteki im. Stefanyka. Warto podkreślić, że osiem z odszukanych we Lwowie, a dawniej należących do zasobów Zakładu Narodowego, druków z XV stulecia katalog Alodii Kaweckiej-Gryczowej *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur* zaliczał do strat wojennych⁶.

Dzięki kwerendom przeprowadzonym w Bibliotece im. Stefanyka rozpoznano także woluminy z niezinventaryzowanych zasobów ossolińskich, pochodzące z kolekcji klasztoru karmelitów w Sąsiadowicach. Franczyk-Cegła przygotowała do druku katalog książek z biblioteki zakonnej, z których część przechowywana jest obecnie we Wrocławiu (grupa dzieł opracowanych przed 1939 rokiem) oraz we Lwowie (woluminy nieopracowane w ZNiO do 1945 r.). Katalog ten opublikowany zostanie w periodyku „Zapysky Lwiwśkoji nacionalnoji naukowoji biblioteki Ukrainy imeni W. Stefanyka” w przekładzie na język ukraiński, dokonany przez Olgę Tkaczuk z Muzeum Narodowego im. Andrzeja Szeptyckiego we Lwowie.

W ramach projektu poproszono grupę młodych naukowców, reprezentujących różne dyscypliny nauk humanistycznych, o napisanie artykułów, których punkt wyjścia stanowiłyby szesnastowieczne druki z historycznej kolekcji Ossolineum. Prezentowany w niniejszym numerze „Czasopisma Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” zespół tekstów jest wynikiem realizacji tego punktu planu. Młodzi badacze znaleźli interesujące dla siebie tematy, a przygotowane przez nich studia uzyskały pozytywne recenzje doświadczonych pracowników naukowych: Pauliny Buchwald-Pelcowej z Biblioteki Narodowej, Pawła Gancarczyka z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Beaty Gryzio z Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk, ks. Rajmunda Pietkiewicza z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu oraz Arkadiusza Wagnera z Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Reprezentująca ZNiO Franczyk-Cegła w trakcie opracowywania druków z XVI wieku zwróciła uwagę na makulaturę wyklejkową wymontowaną z oprawy podczas renowacji przeprowadzonej w 1976 roku. Odkryła, że elementy dwóch kart wykorzystanych pierwotnie do usztywnienia okładki to nieznanymi egzemplarz pro-

⁵ F.A. David, P.P.F. Le Tourneur, G.G. Guyot, *Histoire d'Angleterre représentée par figures*, Paris 1784; Biblioteka im. Stefanyka, sygn. CT-IV-49076; G.-G. Guyot, *Histoire de France représentée par figures*, Paris 1787, sygn. CT-IV 33712

⁶ *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, mod. A. Kawecka-Gryczowa, comp. M. Bohonos, E. Szandrowska, Wratislaviae 1970.

gnostyku astrologicznego Jana z Głogowa na 1505 rok. Przesledziła 22 egzemplarze iudyciów profesora Akademii Krakowskiej zachowane w europejskich bibliotekach, przeważnie we fragmentach. Ta niewielka liczba pokazuje efemeryczność tego typu publikacji, które wychodziły w ogromnych (około 20 tys. egzemplarzy) nakładach i szybko traciły na aktualności. Niesprzedane prognozyki stanowiły zaś doskonały, tani materiał dla introligatorów i dzięki temu przetrwały do naszych czasów.

Fryderyk Rozen z Biblioteki Narodowej przeprowadził analizę typograficzną wileńskiej edycji kontrreformacyjnego dzieła *O jednej osobie w używaniu sakramentu Ciała Pańskiego* Stanisława Grodzickiego. Badania te służyły ustaleniu nazwiska drukarza wspomnianej edycji, pochodzącej z 1589 roku. Tradycyjnie bowiem wydanie przypisywane było Janowi Karcanowi, typografowi zasłużonemu dla protestantów. Rozen wykazał jednak, że książka mogła wyjść spod prasy jezuitów działających w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Grzegorz Joachimiak, związany z Instytutem Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz z Katedrą Organów, Klawesynu i Muzyki Dawnej Akademii Muzycznej we Wrocławiu, zainteresował się egzemplarzem *Modlitwy powszedniej do Trójcy Świętej przeciwko nieprzyjaciółom Kościoła Świętego* Marcina Lutra, wydany w Krakowie w 1549 roku. Podczas prac badawczych ustalił, że ten niewielki druk muzyczny, choć trafił do ossolińskiej kolekcji podczas II wojny światowej wraz z zasobami biblioteki fundacyjnej Wiktora Baworowskiego, pierwotnie należał do tzw. kancjonału Ossolińskich. W 1833 roku został skradziony we Lwowie przez Kazimierza Władysława Wójcickiego i wywieziony do Warszawy. Powrócił do Ossolineum z księgozbiorem kolekcjonera Zygmunta Czarneckiego zakupionym od jego spadkobierców przez Wydział Krajowy dla Biblioteki Baworowskich w 1914 roku.

Michał Muraszko z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu opisał oprawy z supereklibrisami Piotra Kmitę, marszałka koronnego, wojewody krakowskiego oraz wpływowego polityka z czasów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta. Woluminy pochodziły ze słynnej humanistycznej biblioteki utworzonej przez Kmitę na zamku w Wiśniczu. Przechowywane w Ossolineum renesansowe oprawy z tej kolekcji wykazują różnorodność stylową oraz wpływy introligatorstwa niemieckiego i włoskiego, które nieustannie przenikały się w Krakowie.

Alicja Bielak, doktorantka z Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego podjęła rozważania na temat jezuickich instrukcji dotyczących praktyki modlitwy kontemplacyjnej, umieszczonych w przedmowach do pism Ludwika z Grenady przez Stanisława Warszewickiego i Jana Wuchaliusza Leopoldy. Dla autorki zbiory z historycznej kolekcji Ossolineum stanowiły podstawę przeprowadzonych badań ze względu na zawartość treściową opisywanych dzieł, a nie cechy indywidualne poszczególnych egzemplarzy.

Projekt badawczy realizowany pod kierunkiem Mariusza Dworsatschka dzięki programowi Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” pozwolił na opracowanie – w jednym katalogu – szesnastowiecznych druków z historycznej kolekcji Ossolineum, rozdzielonych

w toku dziejów między dwie biblioteki naukowe i dwa sąsiadujące ze sobą państwa. Kolejnym efektem podejmowanych działań było wstępne rozpoznanie dzieł wydanych w XVII i XVIII stuleciu oraz sporządzenie ich internetowego inwentarza. Nieoczekiwany rezultat lwowskich kwerend stanowiło zidentyfikowanie i opisanie inkunabułów uznanych za bezpowrotnie utracone oraz natrafienie na woluminy z niezinventaryzowanych zasobów ZNiO, które udało się przypisać do przedwojennej, ossolińskiej kolekcji. Przeprowadzone prace źródłowe oraz powstałe na ich podstawie artykuły młodych naukowców dowiodły niezbicie, że ossolińskie zbiory nadal pozwalają na ciekawe odkrycia i są interesującym materiałem badawczym dla przedstawicieli nauk humanistycznych. Pozytywnym skutkiem grantu, jaki będzie procentował w przyszłości, jest nawiązanie bliższych kontaktów między pracownikami opiekującymi się kolekcją starych druków o ossolińskiej proweniencji we Lwowie i we Wrocławiu.

DOROTA SIDOROWICZ-MULAK

„CATALOGUE OF 16TH CENTURY PRINTS
FROM OSSOLINEUM'S HISTORICAL COLLECTION” –
A PROJECT DEVELOPED AS A PART OF THE NATIONAL
HUMANITIES DEVELOPMENT PROGRAM, 2014–2018

SUMMARY

The paper describes the scope and course of a research project conducted between 2014 and 2018 by the Ossoliński National Institute in Wrocław and The Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine, financed by the Minister of Science and Higher Education as a part of the National Humanities Development Program. The project comprised three principal tasks. The first one was to edit and publish the Catalogue of 16th century prints from Ossolineum's historical collection, which gathers ca. 3200 copies of 16th century prints archived by Ossolineum in Lviv before 1945. As a result of the World War II, the collection was divided between Ossolineum in Wrocław and the Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine. The second task involved creating an online inventory of ca. 5000 17th and 18th century prints from the Ossolineum's historical collection, archived at the Vasyl Stefanyk Library. The results of the third task – scientific papers regarding the 15th and 16th century objects from Ossolineum's Lviv collection, will be published in the current issue of „Czasopismo ZNiO”.

1. Magazyn Działu Starych Druków we Wrocławiu (fot. A. Solnica)

2. Magazyn Działu Książki Rzadkiej we Lwowie (fot. D. Sidorowicz-Mulak)

3. Zespół opracowujący stare druki we Wrocławiu. Od lewej stoją: A. Franczyk-Cegła, D. Sidorowicz-Mulak, G. Rolak, M. Kozak, M. Minkowska (fot. K. Podolec)

4. Spotkanie wykonawców podczas kwerend w Oddziale Książki Rzadkiej we Lwowie. Od lewej stoją: O. Zinko, A. Franczyk-Cegła, O. Kolosowska, D. Sidorowicz-Mulak, I. Kachur (fot. N. Lew)